

บทที่ 2

วรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง “พระเจ้าเข้าสู่นิพพาน” และประเพณีการสวดอ่านของไทย

เนื้อหาในบทที่ 2 นี้ แบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 เป็นลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมประเภทกลอนสวด และวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง “พระเจ้าเข้าสู่นิพพาน” และส่วนที่ 2 เป็นประเพณีการสวดอ่านของไทย

ลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมประเภทกลอนสวด และวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง “พระเจ้าเข้าสู่นิพพาน”

วรรณกรรมกลอนสวด เป็นวรรณกรรมที่กล่าวได้ว่า เป็นจดหมายเหตुरูปแบบหนึ่ง เนื่องจากสะท้อนให้เห็นถึงความคิด ความเชื่อ ค่านิยมในการดำเนินวิถีชีวิต และความเป็นไปของสังคมในอดีต นอกจากนั้นข้อมูลต่าง ๆ ที่สอดแทรกอยู่ในวรรณกรรมเป็นรายละเอียดของสังคมไทยในอดีตที่ไม่ปรากฏในเอกสารอื่น ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการศึกษาเรื่องราวของสังคมไทยในยุคสมัยที่แต่ง ทำให้ทราบถึงประวัติทางความคิดและจารีตต่าง ๆ ของสังคม และเป็นข้อมูลที่ทำให้เกิดความเข้าใจรากฐานของความเป็นไทย

วรรณกรรมกลอนสวด หมายถึง วรรณกรรมคำกาพย์ที่นำมาอ่านเป็นทำนองสวด เนื่องจากวรรณกรรมประเภทนี้แต่งด้วยกาพย์ชนิดต่าง ๆ ได้แก่ กาพย์ยานี 11 กาพย์ฉบัง 16 และ กาพย์สุรางคนางค์ 28 (หรืด เรื่องฤทธิ์, 2499, หน้า 553) นอกจากนี้ยังพบกาพย์ชนิดอื่น ๆ แทรกบ้างเล็กน้อย เหตุที่กลอนสวดใช้แต่คำประพันธ์ประเภทกาพย์ อาจเป็นเพราะกาพย์แต่งได้ง่าย มีลีลาจังหวะราบรื่น และมีทำนองสวดอ่านหลายทำนอง ในสมัยก่อนกาพย์เป็นคำประพันธ์ที่ใช้แพร่หลายโดยใช้แต่งหนังสือสอนอ่าน คำรา และหนังสืออ่านเล่นด้วย (พระยาอุปกิตศิลปสาร, 2507, หน้า 102)

หากพิจารณาชื่อของประเภทวรรณกรรมประเภทนี้คือ “กลอนสวด” จะเห็นได้ว่า คำว่า “กลอน” ในที่นี้ใช้ในความหมายกว้าง หมายถึง คำประพันธ์ประเภทร้อยกรองทั่ว ๆ ไป ส่วนคำว่า “สวด” หมายถึง การ “ว่าเป็นทำนอง” (หรืด เรื่องฤทธิ์, 2499, หน้า 553) เมื่อนำคำทั้งสองมารวมกัน “กลอนสวด” จึงหมายถึง วรรณกรรมประเภทร้อยกรอง ซึ่งใช้อ่านอย่างมีทำนอง และมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับวัดและศาสนา เนื่องด้วยเนื้อเรื่องส่วนใหญ่ของวรรณกรรมประเภทกลอนสวด มักเกี่ยวกับพุทธศาสนา โดยมีทั้งเนื้อเรื่องที่มุ่งสั่งสอนข้อธรรมะโดยตรง เช่น ข้อธรรมะและหลัก

ศีลธรรมต่าง ๆ ตลอดจนคำสอนและข้อห้ามต่าง ๆ ที่เป็นหลักในการยึดถือปฏิบัติให้กับสังคม และเนื้อเรื่องที่มุ่งสั่งสอนข้อธรรมะ โดยอ้อม อันได้แก่ ชาดก เรื่องที่แต่งเลียนแบบชาดก โดยปิดท้ายเรื่องด้วยคติสอนใจ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับคำสอนต่าง ๆ ที่สืบเป็นข้อปฏิบัติในชุมชน

กำเนิดของกลอนสวดอยู่ที่วัด ทั้งนี้สืบเนื่องจากประเพณีดั้งเดิมของไทย พุทธศาสนิกชนไปบำเพ็ญกุศลร่วมกันในวัดในวันนักขัตฤกษ์ต่าง ๆ เช่น วันธรรมสวนะ วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา เป็นต้น นอกจากนั้นวรรณกรรมกลอนสวดยังมีการสวดอ่านเมื่อว่างจากสวดมนต์ หรือฟังเทศน์ ในรูปแบบของการสนทนาธรรม เล่าเรื่องทางศาสนา หรือนำหนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนาอ่านสู่กันฟัง แต่เดิมเรื่องที่นำมาอ่านสู่กันฟังในที่ชุมชนนั้น คงเป็นร้อยแก้วอย่างทำนองธรรมจักร ต่อมาจึงมีการนำชาดก ธรรมคติ และนิทานมาแต่งเป็นกลอนสวด (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2530, หน้า 2) เมื่อพุทธศาสนิกชนได้ฟังเนื้อหา และท่วงทำนองการสวดที่ไพเราะ จึงเกิดความเพลิดเพลิน และเกิดเลื่อมใสศรัทธา กลอนสวดจึงได้รับความนิยมแพร่หลาย เช่น พระมัลลกลอนสวด โสวัตกลอนสวด สวัสดิรักษากลอนสวด และกลอนสวดเรื่องพระเจ้าเข้าสู่นิพพาน เป็นต้น

การนำวรรณกรรมประเภทกลอนสวดมาสวดอ่านเป็นท่วงทำนอง เป็นประเพณีนิยมของคนไทยที่มีมาแต่โบราณกาล เพิ่งจะเริ่มเสื่อมความนิยมลงในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นช่วงที่วัฒนธรรมตะวันตกเผยแพร่เข้ามาในประเทศไทย (พระยาอุปกิตศิลปสาร, 2507, หน้า 102) อีกทั้งความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีทางการพิมพ์ค่อย ๆ มีอิทธิพลต่อการเผยแพร่วรรณกรรม ทำให้ประเพณีการอ่านหนังสือเปลี่ยนไปจากการ “อ่านด้วยหู” เป็นการ “อ่านด้วยตา” มากยิ่งขึ้น

ในยุคที่ยังไม่มีความเจริญก้าวหน้าทางการพิมพ์ การสร้างต้นฉบับตัวเขียน เป็นกระบวนการที่ต้องใช้ทั้งเวลาและความอดทนที่ สำคัญการสร้างต้นฉบับตัวเขียน มิใช่เพียงการคัดลอกอย่างการถ่ายเอกสาร หากเป็นขั้นตอนที่มี “การวิพากษ์วิจารณ์และการสร้างสรรค์” ในขณะที่ผู้แต่งหรือผู้คัดลอกทำการสร้างสรรค์ต้นฉบับตัวเขียนฉบับใหม่ ต้นฉบับตัวเขียนแต่ละเล่ม จึงนับได้ว่าเป็นงานศิลปะ ซึ่งสืบทอดมรดกทางความคิด และวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ของคนในสังคมไทย จากครั้งอดีตมาจนถึงปัจจุบัน

จากการศึกษาด้านฉบับกลอนสวดจากสำนักเอกสาร โบราณ หอสมุดแห่งชาติ พบว่ากลอนสวดอ่านในระยะแรก เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น ศีล ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ตลอดจนเรื่องที่เป็นชาดกสืบทอดกันมาในคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพุทธศาสนา เช่น อนิจจังสัญญา ปฐมสมโพธิ (นิพพานสูตร) สักกปัญหาคำภีร์ พระมัลล เวสสันดรชาดก และพระเจ้าเข้าสู่นิพพาน เป็นต้น ต่อมาเมื่อกลอนสวดได้รับความนิยมมากขึ้นจึงเกิดการแต่งเรื่องใหม่เลียนแบบชาดก โดยนำเนื้อเรื่องมาจากนิทานพื้นบ้าน เนื้อเรื่องเน้นการผจญภัยตื่นเต้น โศกโศกมากกว่ากลอนสวดที่มาจากชาดก จุดมุ่งหมายที่จะสอนคติธรรมก็ลดน้อยลง เช่น กฤษณวงศ์ จินดาวงศ์ จำปากลิ้น นางอึ่งทอง นาง

อุทัย ปิ่นทอง หอยทอง เป็นต้น กลอนสวดประเภทนี้มักแต่งให้มีโครงเรื่องแบบชาดก ตัวละครเอกมักเป็นพระโพธิสัตว์ มีอนุภาคของเรื่อง คือ การพบนาง ได้นาง เสียนาง มีการผจญภัยในลักษณะต่าง ๆ แล้วจบลงด้วยความสุข (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2530, หน้า 109) กลอนสวดประเภทนี้น่าจะเป็นวรรณกรรมที่ผู้มีความรู้ทางอักษรศาสตร์ในสมัยนั้นแต่งขึ้น เพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลินและสอนใจผู้ฟัง อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาโครงเรื่องของกลอนสวดทั้ง 2 แบบพบว่า มีลักษณะร่วมกันในด้านแนวคิด คือ แนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรม เรื่องบุญบาป โดยเน้นย้ำให้พุทธศาสนิกชนหมั่นทำทาน ซึ่งเป็น “พุทธปรัชญาระดับชาวบ้าน” เนื้อเรื่องของกลอนสวด จึงมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านอย่างเด่นชัด มักเสนอปัญหาชีวิตครอบครัว เช่น ปัญหาขัดแย้งระหว่างภรรยาหลวงและภรณาน้อย ความขัดแย้งระหว่างแม่เลี้ยงกับลูกเลี้ยง ความขัดแย้งระหว่างพ่อภรรยากับลูกเขย หรือความขัดแย้งระหว่างแม่สามีกับลูกสะใภ้ เป็นต้น

เมื่อศึกษาด้านฉบับกลอนสวดที่เป็นตัวเขียนในส่วนที่เป็นเนื้อหาลงละเอียด พบว่าต้นฉบับกลอนสวดที่เป็นตัวเขียนนี้ นอกจากจะแสดงลักษณะต่าง ๆ ในด้านวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ของไทย ยังสะท้อนลักษณะทางความคิดของสมาชิกในสังคมและวัฒนธรรมไทยอีกด้วย ดังที่ ตรีศิลป์ บุญขจร กล่าวว่า ต้นฉบับตัวเขียนกลอนสวดฉายให้เห็นวัฒนธรรมทางหนังสือของชาวบ้านในอดีตด้านต่าง ๆ 6 ประการ ดังนี้ (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2547, หน้า 21) คือ

1. ประเพณีการสร้างหนังสือและความสำคัญของต้นฉบับตัวเขียน โดยเฉพาะกลอนสวดที่เกี่ยวกับศาสนา ถือเป็นการสร้างกุศล ผู้สร้างผู้คัดลอกมักแสดงความปรารถนา หรืออธิษฐานขอให้ผลบุญในการสร้างหนังสือบันดาลให้ตนได้พบพระศรีอาริย์หรือให้ได้พบนิพพาน
2. อัตวิพากษ์ของผู้แต่งและผู้คัดลอก ขนบทางวรรณกรรมอีกอย่างหนึ่งซึ่งปรากฏในต้นฉบับตัวเขียน คือ การกล่าววิพากษ์วิจารณ์ตนเองในตอนต้นหรือตอนท้ายเรื่อง ทั้งผู้แต่งและผู้คัดลอก มักออกตัวว่า ตนไม่ใช่ นักปราชญ์ บ้างก็ว่าตนเพ่งหัดเขียน และยังกล่าวว่าหากผู้ที่เชี่ยวชาญหรือเป็นนักปราชญ์ขอให้ช่วยแก้ไขให้ดีขึ้นด้วย อัตวิพากษ์เป็นขนบทางวรรณกรรมซึ่งปฏิบัติกันต่อ ๆ มาทั้งในวรรณกรรมชาวบ้านและวรรณกรรมของหลวง

3. ปณิธานของผู้แต่งและผู้คัดลอก ลักษณะอีกประการหนึ่งซึ่งจะปรากฏอยู่ในกลอนสวดแทบทุกเรื่อง คือ การแสดงความปรารถนาหรือปณิธานของผู้คัดลอก ด้วยเหตุที่มีความเชื่อว่าการสร้างหนังสือเกี่ยวกับพระศาสนาเป็นวิถีทางหนึ่งในการสืบต่อพระศาสนา และนำมาซึ่งอานิสงส์ ทั้งผู้แต่งและผู้คัดลอกจึงถือว่า กิจกรรมทางหนังสือของตนเป็นการประกอบกุศล ปณิธานที่ตั้งไว้ก็เกี่ยวข้องกับความสำเร็จทางศาสนาซึ่งเชื่อว่า จะมีพระศรีอาริย์เมตไตรยเป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป บ้างก็ปรารถนาให้ตนได้บรรลุนิพพาน

4. ประเพณีการสวดอ่านและบรรยากาศการสวดอ่าน การสวดอ่านเป็นประเพณีการอ่านวรรณกรรมของไทย วิธีการสวดอ่านและบรรยากาศการสวดอ่านไม่มีผู้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่จากการศึกษาต้นฉบับตัวเขียนกลอนสวด ทำให้เห็นบรรยากาศการสวดอ่าน ซึ่งบรรยายอยู่ในต้นฉบับหนังสือสวด กล่าวคือ บรรยากาศในการฟังการสวดหนังสือ ที่บรรยายอยู่ในต้นฉบับตัวเขียนกลอนสวดหลายฉบับ เห็นได้ว่า ประเพณีการสวดอ่านที่วัด ส่วนมากพระเป็นผู้สวด มีอุบาสกอุบาสิกาฆราวาสมาชุมนุมฟังการสวด ผู้สวดมักเรียกร้องให้ผู้ฟังตั้งใจฟัง โดยอ้างว่า เนื้อเรื่องที่สวดเปรียบเป็นพุทธคำรัส เมื่อตั้งใจฟังจะได้ผลานิสงส์ทำให้ได้ขึ้นสวรรค์ การฟังสวดหนังสือจึงเปรียบได้กับการฟังเทศน์ เนื้อเรื่องที่สวดมุ่งให้ข้อธรรมะและคติสอนใจ

5. วาตะจากผู้เขียน ผู้คัดลอก ถึงผู้สวด การคัดลอกต้นฉบับตัวเขียน มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำมาใช้สวดอ่าน ดังนั้นนับตั้งแต่ผู้แต่งแต่งเรื่องขึ้น จนผู้คัดลอกนำมาคัดต่อ ๆ กัน จะมีบทแทรกของผู้แต่งหรือผู้คัดซึ่งกล่าวกับผู้สวดโดยเฉพาะ นับตั้งแต่การบอกลักษณะคำประพันธ์ บอกชื่อเรื่อง บอกวิธีการสวดว่า ควรสวดอ่านให้ไพเราะถูกต้อง นอกจากนั้นยังมีการแทรกวิพากษ์ผู้สวดที่ไม่ดีอีกด้วย ด้วยเหตุที่กลอนสวดเป็นวรรณกรรมของชาวบ้าน ลักษณะของการสนทนาของผู้เขียนผู้คัดกับผู้สวด จะมีลักษณะเป็นกันเอง เช่น เรียกพี่หรือน้อง กลอนสวดบางเรื่องจะใช้คำพูดทำนองบทสนทนา เช่น เรื่องจบเพียงเท่านี้ ผู้คัดรู้สึกเจ็บหลังเต็มทน นอกจากนั้นยังมีคำเตือนให้ผู้สวดให้ไพเราะ สวดให้ติดได้กล่าวมาแล้ว ยังมีการแทรกบทสนทนา ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของต้นฉบับตัวเขียนของชาวบ้านที่มักใช้ภาษาพูด เมื่อเทคโนโลยีด้านการพิมพ์เข้าแทนที่การคัดลอกต้นฉบับตัวเขียน เอกลักษณ์เหล่านี้ก็สูญหายไป

6. วิวัฒนลักษณะแห่งตัวบท ต้นฉบับตัวเขียนกลอนสวดแต่ละฉบับ มีความเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา เนื่องด้วยกระบวนการคัดลอกมักทำให้ตัวบทเปลี่ยนไปจากเดิม นอกจากนี้ยังมีปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม ที่ทำให้ตัวบทมีลักษณะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ลักษณะเช่นนี้อาจถือได้ว่าเป็นธรรมชาติของตัวบทในยุคที่การสืบทอดวรรณกรรม ต้องใช้การคัดลอกและการอ่าน หรือสวดอ่าน ซึ่งผู้คัดลอกและผู้สวด จะสวดอ่านตามที่ตนเห็นว่าเหมาะสมในสถานการณ์ กล่าวได้ว่า วิวัฒนลักษณะตัวบทเป็นธรรมชาติของตัวบทประเภทต้นฉบับตัวเขียน ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว มีอยู่ทั้งในกระบวนการคัดลอกและการสวดอ่าน ปัจจัยที่ก่อให้เกิดวัฒนลักษณะแห่งตัวบท ได้แก่ ประเพณีอัตวิพากษ์ของผู้แต่งและผู้คัดลอก การประเมินค่าการวิพากษ์วิจารณ์ และการสร้างสรรค์ของผู้คัดลอก การแต่งสำนวนใหม่โดยใช้เนื้อเรื่องเดิมเป็นหลัก และกระบวนการของการสวดอ่าน ซึ่งผู้สวดอาจดัดแปลงกลอนสวดเหล่านั้นขณะที่สวดอ่าน ตามความพึงพอใจของตน

กลอนสวดเรื่อง พระเจ้าเข้าสู่นิพพาน จากการสำรวจต้นฉบับสมุดไทยชาวพบว่า บางสำนวนใช้ชื่อว่า พระเจ้าเข้านิพพาน หรือพระเจ้าเข้าสู่นิพพาน เป็นกลอนสวดประเภทสอนคติธรรมโดยตรง เนื้อเรื่องได้มาจากมหาปริณิพพานสูตร ในพระสุตตันตปิฎก จินนิกาย มหาวรรคพระสูตร (ตรีศัลปี บุญขจร, 2530, หน้า 150) ที่มาของเรื่องพระเจ้าเข้าสู่นิพพาน ผู้แต่งได้คัดต่อมาจากพระสูตร ตามความเหมาะสม อาจเพราะเหตุผลว่า เนื้อที่ในสมุดไทยมีจำกัด และช่วงเวลาในการสวดอ่านก็มีข้อจำกัดด้วยเช่นกัน หากกวีแต่งเนื้อความให้ยืดยาวเกินไป เนื้อที่ในสมุดไทยอาจไม่พอ และเมื่อสวดอ่านจะทำให้ผู้อ่านและผู้ฟัง เกิดความเบื่อหน่ายก็เป็นได้

ลักษณะเด่นของกลอนสวดเรื่อง พระเจ้าเข้าสู่นิพพาน คือ การพรรณนาความแบบเรียบง่าย ใช้ถ้อยคำระดับชาวบ้าน มุ่งการสร้างอารมณ์ และความเข้าใจของผู้ฟังให้เกิดความศรัทธา พร้อมทั้งนำเสนอเนื้อหาในส่วนที่เป็นข้อคำสอน และสร้างความเพลิดเพลินไปในขณะเดียวกัน การแสดงหลักธรรมของกลอนสวดเรื่อง พระเจ้าเข้าสู่นิพพานก็จะเลือกหลักธรรมในพุทธปรัชญาระดับชาวบ้าน เช่น ความซื่อสัตย์ ความกตัญญู ความขยันหมั่นเพียร การพุดจา และการวางตัว ซึ่งคำสอนเหล่านี้เป็นข้อคำสอนง่าย ๆ ที่มีความสอดคล้องกับชีวิตประจำวันของผู้ฟัง เช่น

รู้คิดรู้อ่าน อคฺฆาการการ อย่าให้แพรงพราย รู้กินรู้ไว้ รู้เจบรู้อาย รู้เบี่ยงรูบาย คอยไปคอยมา
ว่านอนสอนยีน เจ้าค้อยประคิน ค้อยทำกิริยา รู้ชี้รู้คาย รู้พูดเจรจา อย่าสฬลาวาจา รู้
สเงียมเงียมสาร อย่าหันอย่าหัน ทำตามกระฎณ อย่าเป็นคนการ คอยชูดค้อยยัง ฟังคำบุ
ราน (กลอนสวดเรื่อง “พระเจ้าเข้าสู่นิพพาน” ลำดับที่ 349 มัดที่ 42 ตู้ 115 ชั้น 6/4 หน้า 23-24)

ลักษณะเด่นอีกประการที่น่าสนใจของวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง พระเจ้าเข้าสู่นิพพาน คือ การแสดงอารมณ์ความรู้สึกให้ผู้ฟังเกิดความสะเทือนใจ โดยเฉพาะเนื้อความในตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จสู่ปรินิพพาน บทรำพันของพระอนันท์ และการพรรณนาความโศกเศร้าของพุทธบริษัท กวีได้บรรยายความโศกเศร้าสะเทือนใจอย่างละเอียด และไพเราะเพราะพริ้ง เช่น

พระอนนพิสวงกัมกราบลง เล่งแลงดู ค้อยค้อมท่อมตัวลง คอยประจงดูภักตราตัวน้อง
กินน้ำตา ตัวพี่ยาไปสบาย ภิกษุเพ่งเล่งแลดู น้องสังเกดในพระไทยกุศมณฺเฑาะว์ไรยเซ็นพี่
ไปสำราน ปลูกจิตร์ให้สาละเอียด ให้ล่เมียดอยาราคาน ทำเขาสุกสังสาร จิตร์คิดรักหักว่า
ไป ได้ขึ้นเสียงพระอนน น่อกศพล เป็นอนภักมาสาวกผู้ร่วมใจ ออกจากนันทกลับขึ้นมา
ภนทีเราจะอยู่ ความเอนดูทหรนักหน้า ไปแล้วกลับคืนมาทีนี้หน้าไปทีเดียว พระเจ้าออก
พระโอดเขานโรศสู่วินทยา ดังซึ่งพระภักตร้า เสงลีลาจากวาโย พระอนนไม่ส่าย เหน
พิชายจากพุทโท เคลื่อนคลายจากวาโย กราบลงแล้วทรงโศกา กลิ้งเกลือกไปมา ทรง
โศกาคิดสงสาร เจ้าพี่เขานันทาน น้ำสงสารแล้วตัวเรา หัวสรวะพางยังออนอุ่น รอนตลุนก

กลางพระทรวง ทั้งนี้เพราะเป็นหวง ลูกทั้งปวงคิดอาโลย (กลอนสวดเรื่อง “พระเจ้าเข้าสู่พระนิพพาน” ลำดับที่ 349 มัคที่ 42 ตัว 115 ชั้น 6/4 หน้า 15-17)

นอกจากนั้นวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง “พระเจ้าเข้าสู่พระนิพพาน” ยังมีลักษณะที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือ การใส่เนื้อหาเกี่ยวกับคำสอนต่าง ๆ ที่อิงกับจารีต ความเชื่อ หลักปฏิบัติตน หลักศีลธรรมจรรยาต่าง ๆ จากการศึกษาเปรียบเทียบต้นฉบับลายมือของกลอนสวด พระเจ้าเข้าสู่พระนิพพาน ทั้ง 2 สำนวนที่นำมาใช้ในการศึกษา เห็นได้ว่า การคัดลอกมีการเปลี่ยนแปลงตัวบทบางตอน เพราะผู้คัดลอกทำตามประเพณีปฏิบัติ รวมทั้งอาจประกอบกับธรรมชาติของการถ่ายทอดและคัดลอก ซึ่งต้องมีลักษณะผิดเพี้ยนไปจากเดิม รวมทั้งอาจเกิดจากการคัดลอกจากความทรงจำตามเรื่องที่ได้ยินได้ฟังมา ปัจจัยเหล่านี้ล้วนทำให้ต้นฉบับตัวเขียนมีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมได้ทั้งสิ้น

ความเปลี่ยนแปลงของตัวบท อาจเกิดจากจุดมุ่งหมายของผู้แต่ง เขียนที่มุ่งแก้ไขดัดแปลงต้นฉบับเป็นสำนวนใหม่ วิธีการนี้ตัวบทจะเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมาก จนเกิดเป็นสำนวนใหม่ที่มีเนื้อเรื่องเดียวกัน การแต่งเรื่องเดิมเป็นสำนวนใหม่เป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติกันมาในวงวรรณศิลป์ของไทย ตามปกติคนเราย่อมคุ้นเคยกับแบบของวัฒนธรรมที่หล่อหลอมชีวิตเรามา หากเราพอใจสิ่งใด เราย่อมต้องการให้สิ่งนั้นเข้ากับเราได้ (ศิริพร จูตะฐาน, 2523, หน้า 38) การรับหรือถ่ายทอดงานวรรณกรรมก็เช่นกัน ผู้คัดลอกหรือผู้ถ่ายทอด ก็มักนำเรื่องเดิมมาสอดแทรกความคิดความเชื่อ และค่านิยมของสังคมที่ตนอยู่และคุ้นเคย เข้าไปผนวกในเนื้อหาของวรรณกรรมด้วย โดยเหตุนี้วรรณกรรมของไทย จึงมีเรื่องเดียวกันแต่ปรากฏหลายสำนวน เช่น มหาชาติ รามเกียรติ์ และวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง “พระเจ้าเข้าสู่พระนิพพาน” ที่ได้นำมาศึกษานี้ เป็นต้น จำนวนสำนวนของเรื่องเดียวกันแสดงถึงค่านิยมวรรณคดีเรื่องนั้น ซึ่งเป็นไปอย่างแพร่หลายและสืบต่อกันมาหลายยุคหลายสมัย การแต่งสำนวนใหม่อาจเป็นเพราะเห็นว่า สำนวนเดิมยังไม่เหมาะสม เช่น สำนวนเดิมมีการพรรณนาความมากหรือน้อยเกินไป เนื้อความบางตอนไม่ไพเราะ และอีกประการหนึ่งอาจเป็นเพราะ กวีต้องการแสดงความสามารถ ด้วยการแต่งสำนวนขึ้นใหม่เป็นฉบับของตน ที่มีความแตกต่างจากสำนวนต้นฉบับอย่างชัดเจนก็เป็นได้

จากการสัมภาษณ์พระมหาณรงค์ศักดิ์ จูติญาโณ ประธานสงฆ์ผู้ก่อตั้ง “ศูนย์ศึกษาพระสาธยายพระไตรปิฎก” เกี่ยวกับบทบาทของวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง “พระเจ้าเข้าสู่พระนิพพาน” ในปัจจุบันได้ความว่า “เรื่องพระเจ้าเข้านิพพานนี้ ฆราวาสสวด บางทีก็เรียกว่า โอ้เอื้อวิหารายจะสวดในวัง ก็ส่วนมากพระจะไม่สวด เพราะห้ามเลยนะ ในรัชกาลที่ 1 มีอยู่ตอนหนึ่งอาตมาเคยเห็นเอกสารอยู่ระบุว่า ห้ามพระสวดโอ้เอื้อ เพราะว่า แบบสวดมันคล้าย ๆ ลักษณะร้องเพลง ยังมีตราเลขว่าห้ามพระสวด อนุญาตให้เฉพาะฆราวาส เรียกว่า สวดพระเจ้าเข้านิพพาน ถามว่า สวดพระเจ้าเข้า

นิพพานนี้สวดทุกคนทั่วไป แต่ส่วนมากจะกับพระภิกษุ คือ อันนี้จะมีทุกภาค ภาคกลางก็มีจะนิยมที่สุด คือ ในเกี่ยวกับงานของพระราชพิธี (แล้วการสวดที่ผ่านมามีการบรรทักแถบเสียงไว้บ้างหรือไม่?) ไม่น่าจะมีเพราะว่า เขาจะไม่ค่อยบันทึก เพียงแต่ว่าในปัจจุบันการสวดแบบนี้ก็ยังมีบ้าง เช่น ที่วัดศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งจะมีเป็นจุด ๆ ในวันสำคัญ ๆ ส่วนในการสวดนี้ก็จะใช้ชาวบ้านทั่วไป ในกรุงเทพฯ มี 10 วัดที่ต้องเข้าเวรสวด คือ วัดบวรฯ วัดชนะ วัดสุทัศน์ฯ วัดราชสิทธิ วัดมหาธาตุ วัดปู่ เป็นต้น คือ วัดเหล่านี้พระจะได้รับการแต่งตั้งมีเงินเดือนเขาเรียกว่า มีนิตยภัตต้องไปคู่มือการศาสนาว่า มีกี่วัด พอถึงงานวันราชพิธี หรือเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินสวรรคตก็ 10 วัดนี้จะเข้าเวรกันสวด สมมุติว่า ชุดนี้สวดสามโมงเย็นถึงสามทุ่ม แล้วชุดต่อไปขออีกวัด ก็จะเข้ามาสวดต่อจากสามทุ่มถึงเที่ยงคืน เที่ยงคืนถึงตี 4 เป็นของชุดถัดไป อย่างนี้เป็นต้น 10 วัดเหล่านี้เขาจะเวียนกันสวดตัวนี้ เขาเรียกว่า สวดพระพุทธรูปเจ้าเข้านิพพาน คือ ยกย่องคุณงามความดีของคนที่ยายแล้ว คือ บทสวดมันก็คือ อภิรรมนั่นเอง บทสวดเป็นคำโบราณที่เขายกย่อง เขาถือว่าคนที่ตายเนี่ยถ้าสวดแบบนี้ เขาเหล่านี้จะเข้าถึงนิพพาน สุขุติ นี่คือความเชื่อแบบไทย... เมื่อมีงานหลวง เช่น เมื่อมีคนตาย แล้วในหลวงเป็นเจ้าภาพงานศพอยู่พระบรมราชูปถัมภ์ สามวันเจ็ดวันขึ้นอยู่กับกรณี ว่าผู้ตายมียศสูงขนาดไหน เช่น นายพลเคยได้สายสะพาย หรือไม่ได้สายสะพาย ก็จะอยู่พระบรมราชูปถัมภ์ พระ 10 วัดนี้ก็จะสวดตรงนี้ โดยทางสำนักพระราชวังจะเป็นผู้ดูแลทั้งหมด สมมุติให้ฟังนะว่า งานศพของพลเอกนายทหารนี้อยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์หรือว่าของหลวง ในพระราชพิธี 3 วัน เขาก็จะเอาพระเหล่านี้ในสิบวัดเนี่ยมาสวด เขาเรียกว่า ทำนองหลวง หรือสมัยก่อนเขาเรียกว่า สวดพระเจ้าเข้านิพพานนี้แหละ คือ มีการยกย่อง มีการนำคำสอนเหล่านี้ขึ้นมาแล้ว ณ ปัจจุบันนี้ก็มีการสวดอยู่ ขึ้นอยู่กับว่าถ้าเป็นพระลักษณะสมเด็จพระสังฆราชวัดบวรนี้ก็อยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์ 15 วัน พระ 10 วัดก็จะเวียนสวดตรงนี้ แล้วหลังจากนั้นคนอื่นจะเป็นเจ้าภาพพระรูปอื่นก็จะเข้ามาสวด... ในกรณีที่ผ่านมาสมเด็จย่า พระพี่นาง เจ้าฟ้าเพชรรัตน ทั้ง 10 วัดที่บอกมานี้จะก็จะมาสลับกันสวดยกตัวอย่างสมเด็จพระพี่นาง รู้สึกว่าจะสวด 30 วัน ใน 30 วันพระก็จะมาสวด 24 ชั่วโมง ก็คือพระวัดหนึ่งสมมุติว่า สวดหกโมงเช้ายันเที่ยงคืน ชุดหนึ่งจากเที่ยงคืนไปหกโมงเช้า อีกชุดหนึ่งก็สลับกันอย่างนี้ 30 วัน” (พระมหาณรงค์ศักดิ์ จิตฺตยาโณ, สัมภาษณ์, 18 พฤษภาคม 2557) จากข้อมูลเบื้องต้นประกอบกับข้อมูลสัมภาษณ์จะเห็นได้ว่า วรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง “พระเจ้าเข้าสู่นิพพาน” มีบทบาทและความสำคัญต่อสังคมไทยต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงปัจจุบัน

ประเพณีการสวดอ่านของไทย

ในวันพระและวันนักขัตฤกษ์ต่าง ๆ การเข้าวัดเพื่อบำเพ็ญกุศล เป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนในสังคมไทยปฏิบัติสืบทอดกันมานานตั้งแต่ครั้งอดีตจนถึงปัจจุบัน หลังจากทำบุญและบำเพ็ญกุศล

ต่าง ๆ แล้ว พระสงฆ์หรือปราชญ์ชาวบ้านผู้มีความรู้ในทางหนังสือ มักจะเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสนา หรือนำหนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนามาอ่านสู่กันฟัง พระสงฆ์ คือ กลุ่มบุคคลหลักในการสืบทอดพระธรรมเจ้า หรือคำสอนของพระพุทธเจ้า ในการเทศน์หรือการสวดอ่านของสังคมไทยนี้ เนื้อหาในการเทศน์หรือคำสอนต่าง ๆ ที่แฝงอยู่ในหนังสือสวด จะสะท้อนจริตทางความเชื่อของไทย ที่เป็นการผสมผสานมรดกทางวัฒนธรรม 3 แหล่งอันได้แก่ พุทธ พราหมณ์ และผีเข้าด้วยกัน (สุวรรณ สถาอานันท์ และเนื่องน้อย บุญเนตร, 2542, หน้า 252) ในช่วงแรกเรื่องที่นำมาอ่านสู่กันฟังนั้น น่าจะเป็นร้อยแก้วอย่างทำนองธรรมวัตร ต่อมาจึงมีการนำชาดก ธรรมคติ และนิทานมาแต่งเป็นกลอนสวด เมื่อศาสนิกชนได้ฟังเสียงสวดที่ไพเราะรื่นหู เกิดเลื่อมใสศรัทธาด้วยความเพลิน 3 ประการ คือ เพลินทำนอง เพลินข้อความในเนื้อหา และเพลินภาษาที่กลั่นกรองเป็นบทกลอน กลอนสวดจึงได้รับความนิยมแพร่หลาย วัดในท้องถิ่นที่เจริญแล้วมีประเพณีอ่านหนังสือสวดในวันนักขัตฤกษ์เป็นประจำ (หรีด เรื่องฤทธิ์, 2499, หน้า 553-554) วรรณกรรมซึ่งแต่งสำหรับใช้เพื่อสวดมีจำนวนมาก จากการศึกษาของตรีศิลป์ บุญขจร ปี พ.ศ. 2530 พบว่า มีกลอนสวดเป็นต้นฉบับตัวเขียนในแผนกเอกสาร โบราณ หอสมุดแห่งชาติ จำนวน 141 เรื่อง นับเป็นจำนวน 707 เล่ม เป็นสมุดไทยจำนวน 667 เล่ม และเป็นสมุดฝรั่งจำนวน 40 เล่ม (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2547, หน้า 2-3)

จุดมุ่งหมายเริ่มแรกของกลอนสวด คือ การมุ่งสอนคติธรรม พร้อมกันนั้นก็มุ่งให้ความบันเทิงสนุกสนานไปพร้อม ๆ กัน เรื่องที่นำมาสวดอ่านในระยะแรกเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น ชาดกต่าง ๆ ต่อมาเมื่อกลอนสวดได้รับความนิยมมากขึ้น จึงเกิดการแต่งเรื่องใหม่เลียนแบบชาดกโดยอาจนำเนื้อเรื่องมาจากนิทานที่เล่ากันในท้องถิ่น มากกว่ากลอนสวดที่มาจากชาดก จุดมุ่งหมายที่จะสอนคติธรรมก็ลดน้อยลง อย่างไรก็ตาม โครงเรื่องของกลอนสวดมีลักษณะร่วมจนเป็นแบบฉบับแนวคิดที่เสนอมีลักษณะคล้าย ๆ กัน คือ แนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรม เรื่องบุญบาป (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2547, หน้า 3) เน้นให้พุทธศาสนิกชนหมั่นทำบุญสร้างกุศล เนื้อเรื่องของกลอนสวดที่แต่งเลียนแบบชาดกมีลักษณะสัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านและชุมชนนั้น ๆ อย่างเด่นชัด ตามลักษณะของวรรณกรรมท้องถิ่นที่แพร่กระจาย โดยการเล่าสืบต่อกัน

1. ประเพณีการสวดในภาคต่าง ๆ

1.1 ประเพณีการสวดอ่านของภาคกลาง ประเพณีการสวดอ่านชาดกต่าง ๆ ของทางภาคกลางมีมาตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยแล้ว ในบรรดาชาดกที่นำมาสวดอ่านและเทศน์นี้ เวสสันดรชาดกได้รับความนิยมมากที่สุดจนเรียกชาดกเรื่องนี้ว่า มหาชาดก เพราะเชื่อว่า ผู้ได้ฟังชาดกเรื่องนี้ครบทั้ง 13 กัณฑ์ภายในวันเดียวจะได้านิสงส์มาก ดันฉบับมหาชาดกครั้งสุโขทัยยังสูญหายไป ประเพณีการสวดอ่านมหาชาดกสืบทอดมาถึงครั้งกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตร

โลกนาถ โปรดให้รวบรวมคณะสงฆ์และนักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่งมหาชาติคำหลวงเพื่อใช้เป็นหนังสือสวดมหาชาติคำหลวง แต่งสำหรับนักสวดไม่ได้แต่งสำหรับเทศน์ (สมเด็จพระมหาสารคาม, 2516 อ้างถึงใน ศรีศิลป์ บุญขจร, 2547, หน้า 4) ต่อมาในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมโปรดให้แต่งมหาชาติคำกาพย์ โดยใช้คำประพันธ์เป็นแบบร้อยยาวไม่ใช่คำกาพย์ โดยมีจุดประสงค์เพื่อให้ฟังเข้าใจง่ายกว่ามหาชาติคำหลวง

หากพิจารณาประเพณีเทศน์มหาชาติกับประเพณีสวดอ่านกลอนสวดในเชิงเปรียบเทียบแล้ว ประเพณีสวดอ่านกลอนสวดกระทำกันอย่างสม่ำเสมอในงานนักขัตฤกษ์ เช่น วันพระและวันเข้าพรรษา นิยมอ่านเรื่องต่าง ๆ หลากหลายกันไป ผู้สวดอ่านอาจเป็นได้ทั้งพระและฆราวาส เพื่อสวดอ่านในช่วงที่ว่างจากการฟังเทศน์ ส่วนเทศน์มหาชาติจัดเป็นประเพณีใหญ่ ทั้งยังเป็นประเพณีหลวง ผู้สวดเป็นพระและสวดเฉพาะมหาชาติ ดังนั้นจึงเป็นประเพณีสำคัญในทางศาสนา ส่วนการสวดอ่านกลอนสวดของอุบาสกอุบาสิกายามเมื่อมาฟังธรรมที่วัด ในระยะหลังยังมีการสวดอ่านหนังสือในงานมงคล และอวมงคลนอกวัด คือ ตามบ้านอีกด้วย

ประเพณีการสวดอ่านอีกประเพณีหนึ่งที่เก่าแก่ และมีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา คือ การสวดพระมาลัย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของกลอนสวดโดยทั่วไป เมื่อเอ่ยถึงกลอนสวดมักนึกถึงสวดพระมาลัยก่อนเรื่องอื่น เพราะการสวดพระมาลัยเป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย ดันฉบับพระมาลัยเป็นคำกาพย์ เนื้อความคัดมาจากคัมภีร์มหาวีรชา การสวดพระมาลัยเดิมสวดในงานมงคล คือ งานแต่งงาน ที่เรียกว่า มาลัยก่อนหอ และในงานอวมงคล คือ งานศพ (พระยาอุปกิตศิลปสาร, 2507, หน้า 90-91) จุดมุ่งหมายในการสวดพระมาลัยเพื่อสั่งสอนให้รู้บาปบุญคุณโทษ ส่วนในงานศพมีการสวดพระมาลัยหน้าศพ ซึ่งเดิมคงมุ่งสั่งสอนคติธรรมต่อมามีการดัดแปลงเพื่อให้สนุกสนานคล้ายมหรสพ เพื่อเป็นเพื่อนศพตามธรรมเนียมของชาวชนบท ผู้สวดมีทั้งพระและคฤหัสถ์ในเขตภาคกลางคฤหัสถ์จะเป็นผู้สวด มีจำนวน 4-8 คนจะเริ่มหลังพระสวดพระอภิธรรมแล้ว สวดไปจนรุ่งสว่าง ผู้สวดจะแบ่งบทบาทไปตามความเหมาะสม และมีการโต้ตอบทำนองปูจนา-วิสันา หรือสวดเป็นทำนองเล่าเรื่อง บทบาทที่สำคัญมีพระศรีอาริยมตไตรย พระอินทร์ พระมาลัย และเทพบุตรต่าง ๆ ขณะสวดผู้สวดจะถือดาบไตรภพทั้งหว่านไปด้วยทำให้การสวดพระมาลัยมีบรรยากาศสนุกสนานมาก การสวดพระมาลัยในลักษณะนี้มีในภาคใต้ด้วยเรียกว่า “กาหลอ” โดยเริ่มแสดงเรื่องพระมาลัยเป็นเรื่องแรก เรื่องต่อ ๆ ไปอาจดัดด้นมาจากวรรณคดีที่ได้รับความนิยม เช่น ไกรทอง เป็นต้น ลักษณะการสวดพระมาลัยเช่นนี้ แสดงถึงพัฒนาการของการสวดซึ่งเริ่มจากการมุ่งสั่งสอนคติธรรมพร้อมทั้งให้ความบันเทิง กลายเป็นมหรสพแสดงในโอกาสที่มีงานศพ และพัฒนาต่อมาจนเกิดการสวดอื่น ๆ เช่น การสวดคฤหัสถ์และจำเริญพระ เป็นต้น

ยังมีการสวดอีกอย่างหนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องกับประเพณีการสวดอ่าน คือ การสวดไอ้เอ๋วิหารราย ซึ่งสืบเนื่องมาจากการสวดมหาชาติ และการที่กลอนสวดเป็นหนังสือแบบเรียนฝึกอ่านสำหรับเด็ก การสวดไอ้เอ๋วิหารรายมีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา มีการซ้อมสวดมหาชาติคำหลวงหลายสำรับ แล้วเลือกสำรับที่ดีเด่นเป็นสำรับหลวง เข้าไปสวดถวายพระเจ้าอยู่หัวในพระวิหารใหญ่แห่งวัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง มาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้นักเรียนโรงเรียนที่อ่านหนังสือกลอนสวด มาสวดตามศาลารายในบริเวณพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ศาลาสองคน โดยสวดเรื่องตามที่เคยเรียนมา ทำนองที่สวดมักสวดเป็น 3 ทำนอง คือ ยานี ฉบัง และสุรางคนางค์ ผู้ใดจะสวดเรื่องใดก็ได้ตามแต่จะถนัด ครั้นถึงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 สวดแต่เรื่องกาพย์พระไชยสุริยาเรื่องเดียว ส่วนการสวดมีสวดพรรษาละ 3 ครั้ง คือ เข้าพรรษา เดือนแปด สวด 3 วัน นับตั้งแต่วันขึ้น 14 ค่ำ ถึงแรม 1 ค่ำ กลางพรรษา เดือน 9 สวด 3 วัน ตั้งแต่วันแรม 14-15 ค่ำ ถึงวันขึ้น 1 ค่ำ เดือนสิบ และออกพรรษา กลางเดือนสิบเอ็ดสวด 3 วันนับตั้งแต่วันขึ้น 14-15 ค่ำ แรม 1 ค่ำ (สารานุกรมราชบัณฑิตยสถาน, 2499, หน้า 555-556)

ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง กล่าวถึงการสวดไอ้เอ๋วิหารรายว่า เป็นการสวดหนังสือ หรืออ่านหนังสือเรื่องต่าง ๆ ของนักเรียนเป็นทำนองกาพย์ยานี กาพย์ฉบัง และกาพย์สุรางคนางค์ ตามศาลารายรอบพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในเทศกาลเข้าพรรษาแบบเดียวกับสวดมหาชาติคำหลวง

เดิมการสวด ไอ้เอ๋วิหารราย เป็นการสวดของผู้ที่กำลังฝึกหัดสวดมหาชาติคำหลวง โดยฝึกหัดซ้อมสวดตามวิหารเล็ก ซึ่งรายล้อมพระอุโบสถวัดพระศรีสรรเพชญ์มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ต่อเมื่อสวดจนชำนาญดีแล้วจึงจะได้ไปสวดบนวิหารใหญ่เพื่อให้พระเจ้าแผ่นดินได้ทรงฟัง

ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้นักเรียนโรงเรียนที่อ่านหนังสือกลอนสวดมาสวดตามศาลารายในบริเวณพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ศาลาละ 2 คน โดยสวดเรื่องตามที่เรียนมาตามถนัดเป็น 3 ทำนอง คือ ทำนองยานี ฉบัง และสุรางคนางค์ ครั้นปลายสมัยรัชกาลที่ 5 สวดแต่เรื่องกาพย์พระไชยสุริยาของสุนทรภู่เรื่องเดียว

ในปัจจุบันการสวดไอ้เอ๋วิหารราย ยังคงมีอยู่ทุกวันพระในเทศกาลเข้าพรรษา โดยนักเรียนประถมจาก 6 โรงเรียน คือ โรงเรียนมหาวิราญวัตร (วัดไทรมิตร) โรงเรียนราชวินิต โรงเรียนวัดประยุรวงศ์ โรงเรียนวัดอมรินทร์ โรงเรียนวัดพลับพลาชัย และโรงเรียน วัดชนะสงคราม (สันต์ จิตรภายา, 2548, หน้า 75)

สรุปได้ว่า การสวดไอ้เอ๊วหาราย ก็คือ การอ่านหนังสือสวดโดยเด็กนักเรียน ซึ่งใช้กลอนสวดเป็นแบบเรียนฝึกอ่าน และเหตุที่เรียกว่าไอ้เอ๊วหาราย เนื่องจากเด็กที่ได้รับคัดเลือกมาสวดตามวิหารรายต่าง ๆ รอบพระอุโบสถในเทศกาลสำคัญนั่นเอง นอกจากนี้ในพระราชนิพนธ์พิธิสิบสองเดือน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวว่า การสวดไอ้เอ๊วหารายมีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ก็แสดงให้เห็นว่า ประเพณีการสวดอ่านมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2547, หน้า 6) และจากการศึกษาเนื้อหาต้นฉบับกลอนสวด “พระเจ้าเข้าสู่พระนิพาน” หนังสือสมุดไทย เลขที่ 349 พบเนื้อความแสดงหลักฐานที่ทำให้เชื่อได้ว่า ประเพณีการสวด และหนังสือกลอนสวด มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ดังนี้

ข้าตัวเล่นจันทนา ทั้งนียอมได้แก่ตัวข้า เพื่อนฝูงทวนหน้าจจำไว้ อันสัตว์ นีครือสาระพิศ ถึงจะรักษนียออย่าไว้ใจ อันความลับอย่าบอกให้สิ้นไสย อย่าไว้ใจว่าเขานีสัตชีร ถ้ามีเช็ดอย่าคำของเรากล่าว ติรายจะจาวเมื่อปลายมือ จะบั้นปอกทอดคั่นลงคราวนี้ ชื่นนักก็ได้ความเดือดร้อน นอกในกรุงสี่อยุธยา กนกจักหาที่แน่นอน อันคนคณนี้ไม่มีเหมือนท่านแต่ก่อน บ่อห่อนที่จกลอนสวดเรื่อง “พระเจ้าเข้านิพาน” (ลำดับที่ 349 มัคที่ 42 คู่ 115 ชั้น 6/4 หน้า 15)

กล่าวได้ว่า ประเพณีการสวดอ่านวรรณกรรม ประเภทกลอนสวดมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาในท้องถิ่นอื่น ๆ ของไทยก็มีประเพณีการอ่านที่คล้ายคลึงกัน อาจแตกต่างกันไปบ้างด้านรายละเอียด เช่น ความนิยมด้านฉันทลักษณ์ในรูปแบบและท่วงทำนองต่าง ๆ ในการสวดอ่าน เนื้อเรื่องที่นิยมนำมาอ่าน วิธีการอ่าน และโอกาสที่อ่านเพื่อให้เหมาะสมกับท้องถิ่น

1.2 ประเพณีการสวดอ่านของภาคเหนือ การสวดและประเพณีสวดอ่านของภาคกลาง อาจเปรียบเทียบได้กับคร่ำวซอและการ “เล่าคร่ำว” ของภาคเหนือ คร่ำวเป็นฉันทลักษณ์ที่นิยมใช้ในร้อยกรองชาวบ้าน การอ่านหรือการเล่าคร่ำว คือ การอ่านนิยายคร่ำวเป็นทำนองเสนาะสู่กันฟัง ผู้อ่านสามารถเปลี่ยนลีลาในการขับให้ช้าหรือเร็ว หรือโหยหวนตามเหตุการณ์ในท้องเรื่องได้หลายแบบ คร่ำวซอ คือ คร่ำวที่สามารถนำมาขับเป็นท่วงทำนองเสนาะหรือมาเป็นบทซอ คร่ำวซอในระยะเริ่มแรก คือ คร่ำวซอเรื่องหงส์หิน เจ้าสุวัตรนางบัวคำ (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2524, หน้า 9-11) เนื้อเรื่องของคร่ำวซอมีลักษณะคล้ายกลอนสวด คือ มีที่มาจากธรรมคร่ำวหรือชาดก ซึ่งภิกษุสงฆ์สวดอ่านให้อุบาสกอุบาสิกาฟังในวันธรรมสวนะ ที่มาส่วนใหญ่ได้มาจากปัญญาสาชดก อรรถาชาดก และนิทานพื้นเมือง นอกจากนี้ยังมีการแต่งชาดกนอกนิบาตขึ้นด้วย ลักษณะของคร่ำวซอคล้ายคลึงกับกลอนสวดเป็นอย่างมาก กล่าวคือ เนื้อเรื่องเกี่ยวกับการผจญภัยทำนองนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ได้แก่ พระเอกพบนางเอกเกิดการพลัดพราก ติดตามหาภรรยาโดยฟันฝ่าอุปสรรคต่าง ๆ จนได้พบกันที่สุดในที่สุด เช่น เรื่องแสงเมืองหลงถ้ำ เจ้าสุวัตรนางบัวคำ ป่าตะเพียนทอง จันทะมา เป็นต้น

(ตรีศิลป์ บุญขจร, 2547, หน้า 18) แนวคิดของคร่าวซอกก็เป็นไปในทำนองเดียวกับกลอนสวด คือ ส่งเสริมหลักพุทธศาสนาโดยใช้ตัวละครเป็นอุทาหรณ์ นอกจากนี้ยังสอนการปฏิบัติตนต่อผู้อื่น ได้แก่ บิดามารดา ซึ่งถูกควรกตัญญูสนองคุณ ไม่ควรดูถูกผู้ต่ำต้อยกว่า ควรเมตตากรุณาผู้ตกทุกข์ได้ยาก ทั้งยังแทรกความเชื่อเรื่องผีสงเทวดาอีกด้วย (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2524, หน้า 15-17) นอกจาก ประเพณีการเล่าคร่าวแล้ว ทางภาคเหนือยังมีประเพณีการสวดที่น่าสนใจ ซึ่งชาวล้านนาถือว่า เป็น ประเพณีสำคัญที่จัดขึ้นทุกปีอีกประเพณีหนึ่ง คือ ประเพณีตั้งธรรมหลวง

พิธีตั้งธรรมหลวงของชาวล้านนานั้น ปกติจะมีการเทศน์ในเดือนยี่เพ็งหรือยี่เป็งของ ล้านนา ซึ่งตรงกับเดือน 12 ของภาคกลาง และตรงกับประเพณีลอยกระทง ก่อนที่จะมีการเทศน์ ตั้งธรรม เจ้าอาวาสจะประชุมคณะกรรมกรวัด มัคทายก และชาวบ้าน เพื่อช่วยกันกำหนดวันเวลาที่ จะจัดเทศน์ เมื่อถึงวันทำพิธีตั้งธรรมหลวง ชาวบ้านจะมาพร้อมกันและเริ่มพิธีด้วยการไหว้พระ รับศีล แล้วจึงเริ่มเทศน์กัมภีร์คาถาพัน คือ เวสสันดรชาดกเป็นคาถาภาษาบาลีตั้งแต่ต้นจนจบ จากนั้นก็จะเทศน์มัลลยคันหรือปฐมมัลลย กล่าวถึงพระมหาเถรเทพมัลลย ซึ่งเป็นพระอรหันต์ เดินทางไปไหว้พระเกษราดูที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้สนทนากับพระอินทร์และพบเทวบุตรที่ สง่างามต่าง ๆ จึงถามพระอินทร์ถึงอานิสงส์ที่เทวบุตรเหล่านั้นได้กระทำ ซึ่งพระอินทร์ก็อธิบายให้ ฟังโดยละเอียด เมื่อเทศน์มัลลยคันจบแล้ว ก็จะตามด้วยการเทศน์มัลลยปลายหรือทุติยมัลลย กล่าวถึง พระมหาเถรเทพมัลลย ซึ่งไปนมัสการพระเกษราดู ได้พบพระอริยมตไตรยเทวบุตรผู้จะมาตรัสรู้ เป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป พระมหาเถรถามพระอินทร์ว่า ทำอย่างไรจึงจะได้มาเกิดในศาสนา พระศรีอริยมตไตรย พระอินทร์ตอบว่า ต้องฟังเทศน์เวสสันดรชาดกตั้งแต่ต้นจนจบในวันเดียวจะ ได้พบกับศาสนาของพระเมตไตรยพุทธเจ้า เมื่อเทศน์มัลลยปลายจบก็จะตามด้วยการเทศน์อานิสงส์ เวสสันดร หรืออานิสงส์ในการได้ร่วมฟังธรรมเวสสันดรชาดกว่า นอกจากจะได้ร่วมศาสนาของ พระอริยมตไตรยแล้วยังได้รับอานิสงส์อื่น ๆ อีกมาก คือ ผู้ที่บูชากัณฑ์ทศพร เมื่อเกิดมาจะสมบูรณ์ ด้วยข้าวของเงินทอง ผู้ที่บูชากัณฑ์หิมพานต์ จะเกิดมามีข้าวของเงินทองอันมาก มีสามีหรือภรรยา ที่ดี ผู้ที่บูชาทานกัณฑ์ จะเกิดมาในตระกูลอันดี มีทรัพย์สินและสัตว์เลี้ยง ตลอดจนมีบริวารมาก ผู้ที่ บูชากัณฑ์วนปเวสน์ จะมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด อดอาจด้วยโวหารวาจา ผู้ที่บูชากัณฑ์จุลพน จะเกิด มามีทรัพย์ มีบ้านเรือนไร่นาที่พร้อมพร้อมบริบูรณ์ ผู้ที่บูชากัณฑ์มหาพน จะมีสวนไร่นาและข้าวของ บริบูรณ์ ผู้ที่บูชากัณฑ์กุมาร จะเป็นผู้นำในแหล่งที่ตนเกิดมา สมบูรณ์ด้วยทรัพย์สินข้าทาสนบริวาร ผู้ที่บูชากัณฑ์มัทรี จะสวยสมบัติอันโอฬารด้วยอายุที่ยืนยาว และปราศจากโรคภัย ผู้ที่บูชากัณฑ์ สักกบัพพต จะสมบูรณ์ด้วยลาภทั้งหลาย เป็นที่รักจำเริญใจแก่ทุกคน ทำกิจการใดย่อมสำเร็จทั้งสิ้น ผู้ที่บูชากัณฑ์มหาพรหม จะได้เป็นผู้นำที่บริบูรณ์ด้วยทรัพย์สิน ได้อยู่ร่วมกับญาติทั้งหลายในแหล่งที่ เกิด ผู้ที่บูชากัณฑ์ฉกษัตริย์ จะมั่งคั่งด้วยทรัพย์สินและบริวาร ได้รับการยอมรับนับถือ และพ้นจาก

โรคภัยทั้งมวล ผู้ที่บูชานครกัณฑ์ จะได้เกิดมาเป็นท้าวเป็นพญาในทุกชาติ เปี่ยมด้วยสมบัติและ
บริวาร มีลูกหลานที่อยู่ในโอวาท ปราศจากโรคภัยทั้งมวล และมีบุคลิกลดี นอกจากนั้น ผู้ที่บูชา
เวสสันดรชาดกด้วยเครื่องบูชาต่าง ๆ จะไม่ไปเกิดในนรกย่อมไปเกิดในสวรรค์ ครั้นจุติจากสวรรค์
ก็จะเกิดในมนุษยโลกในตระกูลที่ดีมีทรัพย์ มีรูปร่างงดงาม มีสติปัญญาดี มีวาจาไพเราะ ได้เป็นผู้นำ
มีอายุยืน ไม่ถูกรังแกหรือทำร้าย และเป็นที่รักแก่คนทั่วไป

เมื่อเทศน์อานิสงส์เวสสันดรแล้ว ก็จะเทศน์อานิสงส์ผางประทีป พุทธาภิเสก
ธัมมจักกั และปฐมสัมโพธิ การเทศน์มหาชาติจะเริ่มต้นในตอนเช้ามืด โดยเริ่มด้วยกัณฑ์ทศพร
หิมพานต์ไปเรื่อย ๆ จนพลบค่ำ บางแห่งจะเทศน์อานิสงส์ผางประทีปในช่วงนี้ ขณะที่เทศน์
อานิสงส์ผางประทีปชาวบ้านก็จะจุดประทีป โคมไฟ ปล่องว้าวไฟ และจุดบอไฟหรือดอกไม้ไฟ
อีกด้วย ต่อจากนั้นก็เทศน์มหาเวสสันดรชาดกัณฑ์ที่เหลืออยู่ เช่น มัทรี สักกบัพพัต มหาราช
ฉกษัตริย์ และนครกัณฑ์ ต่อไปจนครบทั้งหมด โดยเฉพาะนครกัณฑ์ซึ่งเป็นกัณฑ์สุดท้าย ที่มักจะ
เทศน์จบในเวลาใกล้สว่าง ชาวบ้านนาจึงมักเรียกกัณฑ์นี้ว่า นครขอนแก่น และในกัณฑ์นี้เมื่อเทศน์
ถึงตอนที่ฝนห่าแก้วเจ็ดประการตกเพื่อหนุนบารมีพระโพธิสัตว์ ผู้ฟังธรรมหรือผู้ที่เตรียมการไว้ ก็
จะโปรยข้าวตอกดอกไม้ และเหรียญเงินเต็มทั่ววิหาร คนมักแย่งเก็บเงินนี้ไปเป็นขวัญถุง เรียกว่า
เงินฝนห่าแก้ว ในการจัดเทศน์ตั้งธรรมหลวงนี้ ทางวัดต้องเตรียมพิธีหลายประการ เช่น แต่งสถานที่
สำหรับเทศน์ หรือสถานที่สำหรับฟังเทศน์ ให้มีบรรยากาศคล้ายกับเรื่องราวในเรื่องเวสสันดรชาดก
เช่น การทำเขาวงกตสำหรับอุปาสกอุปาสิกาเดินเข้าไป ตรงกลางตั้งพระพุทธรูปไว้เพื่อให้
ประชาชนเข้าไปเคารพกราบไหว้ด้วยดอกไม้ธูปเทียน การเข้าเขาวงกตนั้นมีค่านิยมว่า ตัวเองได้เข้า
ไปในสถานที่ซึ่งพระเวสสันดรประกอบคุณความดี คือ การให้ทานปรมัตถบารมี แม้จะเป็นการ
สมมุติก็เป็นการระลึกในด้านคุณความดีที่จะเป็นแบบอย่างให้มีการทำความดีต่อไป ในการเทศน์
ทุกครั้งชาวบ้านและทางวัด จะนำภาพเกี่ยวกับเรื่องราวของพระเวสสันดรมาประดับไว้ เพื่อให้ผู้มา
ฟังเทศน์จะได้ดูประกอบการเทศน์ นอกจากนั้นยังนิยมนำภาพตามเสาวิหารหรือตามผนังโบสถ์
คือ ภาพช้าง 100 เชือก ม้า 100 ตัว วัว 100 ตัว ควาย 100 ตัว รถ 100 คัน ทาสีหรือหญิงรับใช้ 100
คน ทาสหรือคนรับใช้ผู้ชาย 100 คน ทองคำ 100 บาท (เขียนเป็นสร้อยหรือแหวน) ของเหล่านี้เป็น
ค่าที่พระเจ้าสุทนต์ได้ตัวกัณฑ์กุมารและชาลีกุมารจากพราหมณ์ชุก มีการโยงด้วยสายสิญจน์โดย
นำเจียนแรกไปผูกไว้กับพระหัตถ์ของพระพุทธรูปองค์ประธานในวิหาร แล้วโยงมาสู่ธรรมาสน์ที่
พระสงฆ์แสดงธรรมจากนั้นโยงหาบาตรน้ำมันมนต์ โดยมากนิยมใช้น้ำมันงา น้ำมันถั่ว หรือน้ำมัน
มะพร้าว เชื่อกันว่า พลาณภาพแห่งมหาเวสสันดรชาดกจะไหลไปตามเส้นสายสิญจน์ลงสู่น้ำมัน
มนต์ในอ่าง ทำให้น้ำมันมนต์มีความศักดิ์สิทธิ์ มีการทำรั้วราชวัตร ซึ่งเป็นรั้วสำหรับพระราชพิธี
หรือเขตหวงห้าม และเป็นรั้วสำหรับทำพิธีสำคัญทางศาสนา เช่น การสมโภชน์พระพุทธรูป การตั้ง

ธัมมหลวงพืงเทศน์มหาชาติ การทำพิธีปลูกเสก การรับเสด็จเจ้านาย รั้วราชวัตรนี้ทำด้วยการนำไม้ไผ่มาจักเป็นตอกชนิดแข็งยาวประมาณ 1 เมตร สานไขว้กันเป็นลายข้าวหลามตัดคาโปร่ง นำไปกั้นไว้รอบบริเวณที่จัดงาน ประดับด้วยใบมะพร้าว ต้นกล้วย ต้นอ้อย และต้นไม้ตระกูลข่า ต้นไม้ต่าง ๆ ที่นำมาตกแต่งนี้มักเลือกที่ยังเป็นต้นรุ่นหนุ่มสาว ใบมะพร้าวที่นำมาประดับประดาทางเข้ารั้วราชวัตรนิยมเอาก้านมะพร้าวมาผ่ากลางแยกเป็น 2 ข้าง แล้วนำผูกติดกับเสา ด้านปลายโน้มมาหากันเป็นซุ้มประตูทางเข้า เรียกว่า ประตูป่า คือ ทำเหมือนการเดินทางเข้าป่า มีประตูป่าซึ่งเป็นที่ ๆ พรานเจตบุตรรักษาอยู่ มีการประดับ โคมต่าง ๆ เนื่องจากเป็นประเพณีนิยมต้องการให้บูชาด้วยประทีปหรือโคมไฟเพื่อให้เกิดแสงสว่างแก่คนเดินไปมา เวลาฟังเทศน์ตอนกลางคืนจึงนิยมทำโคมต่าง ๆ เป็นพุทธบูชา โคมนี้แบ่งออกเป็นโคมค้าง คือ โคมที่ใช้แขวนตามหน้าวิหารหรือโบสถ์ และโคมหูกะด้าย โคมดอกบัว ใช้ตั้งไว้หน้าพระพุทธรูป ทำด้วยไม้หุ้มกระดาษสีสวยงาม ทำที่ใส่ประทีปเทียนไว้ข้างใน เวลาจุดกระดาษจะบังลมไม่ให้ไฟดับ นอกจากนั้นยังมีการทำโคมผัดหรือโคมเวียน หมายถึง โคมที่ทำรูปต่าง ๆ ไว้ภายในโคม เช่น รูปที่แสดงเรื่องราวต่าง ๆ ในแต่ละกัณฑ์ของเรื่องเวสสันดรชาดกรูป 12 ราศี และทำโครงไม้หุ้มด้วยกระดาษสาเป็นวงกลม 2 ชั้น ชั้นในเป็นรูปดังกล่าว จุดไฟไว้ตรงกลางให้มีแกนหมุนไปมาจะเกิดภาพขึ้นเป็นรูปต่าง ๆ น่าดู บางวัดมีการนำผลไม้ต่าง ๆ มาแต่งไว้รอบธรรมาสน์อีกด้วย

จากการเก็บข้อมูลในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน พบว่า ปัจจุบันเรื่องเวสสันดรชาดกนอกจากใช้เทศน์ในพิธีตั้งธรรมหลวงช่วงประเพณียี่เป็งดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังนิยมนำกัณฑ์ชูชก กัณฑ์มัทรี หรือกัณฑ์กุมาร มาใช้มาเทศน์ในงานศพ แล้วแต่เจ้าภาพจะกำหนดว่า จะจัดเทศน์กัณฑ์ใด เหตุที่กัณฑ์ชูชก กัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มัทรี เป็นกัณฑ์ที่นิยมนำมาเทศน์ในงานศพ เพราะกัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรี เป็นกัณฑ์ที่มีเนื้อเรื่องเศร้า เหมาะกับการเทศน์ให้ผู้ฟังเกิดความโศกเศร้าเข้ากับบรรยากาศของงานได้ หากเลือกกัณฑ์ชูชกมาเทศน์ ก็จะเรียกว่า เทศน์ตุงก ซึ่งจะเทศน์ภายหลังจากที่พระสวดเสร็จแล้ว โดยนิมนต์พระที่มีความสามารถมาเทศน์ วิธีเทศน์มีว่า พระผู้เทศน์จะสรุปเรื่องในกัณฑ์อื่น ๆ ก่อนที่จะเทศน์กัณฑ์ที่ต้องเทศน์ ในการเทศน์กัณฑ์ชูชกนั้นมีการคัดเลียงให้คล้ายเสียงคนแก่เพื่อให้เกิดความสนุกสนานแก่ผู้ฟัง ที่มีการเทศน์เรื่องเวสสันดรชาดกในงานศพนี้ เพื่อให้คนที่มางานศพคลายความโศกเศร้า นอกจากนั้นยังเพื่อให้คนที่มาฟังเทศน์จะได้อยู่เป็นเพื่อนเจ้าภาพและในระหว่างการเทศน์พระนักเทศน์ยังได้สอดแทรกคติสอนใจด้วย นอกจากนั้นในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้ศึกษาพบว่า มีความเชื่อที่เกี่ยวกับการฟังเทศน์เรื่องเวสสันดรชาดกที่น่าสนใจคือ คู่หนุ่มสาวที่เพิ่งแต่งงานกัน เวลาไปฟังเทศน์เวสสันดรชาดกจะต้องบูชากัณฑ์ทศพร เพราะกัณฑ์ทศพรเป็นกัณฑ์ที่พระนางผุสดีได้รับพรจากพระอินทร์ และเป็นกัณฑ์ที่แสดงถึงการเริ่มต้นสิ่งใหม่หรือเริ่มชีวิตใหม่ ในปัจจุบันชาวล้านนาจะเทศน์ตั้งธัมม์ในช่วงเดือนยี่ถึงเดือนสี่ของทุกปี ซึ่ง

ตรงกับเดือนสิบสองถึงเดือนยี่ของทางภาคกลาง (ข้อมูลเกี่ยวกับพิธีตั้งกรรมหลวง เรียบเรียงจากวิทยานิพนธ์ ปรินญามหาบัณฑิตของผู้วิจัย)

1.3 ประเพณีการสวดอ่านของภาคอีสาน ในภาคอีสาน มีการอ่านหนังสือผูก ซึ่งหมายถึง ใบลานที่นักปราชญ์สมัยโบราณได้ประพันธ์ไว้เป็นโคลงบ้าง กาพย์บ้าง กลอนบ้าง เช่น กาละเกด สังข์ศิลป์ไชย สุริยวงศ์ สีเสียดวิเสียดสวด (เฉลียวฉลาด) หนังสือบางเรื่องเหมาะับโอกาสเฉพาะ เช่น เสียดสวด เหมาะสำหรับเทศน์ในงานเทศกาล เช่น บุญข้าวสาก ข้าประดับดิน ออกพรรษา บุญข้าวจี ส่วนบางเรื่อง เช่น กาละเกด สังข์ศิลป์ไชย สุริยวงศ์ เหมาะสำหรับอ่านในเวลาธรรมดา คือ เวลาวางจากงานและเวลา “งันเฮือนดี” คือ งานศพ นอกจากนี้ยังอ่านในงานฉลองการอยู่ไฟของหญิงแม่ลูกอ่อน ที่เรียกว่า “งันหม้อกรรม” การอ่านจะอ่านเดี่ยวหรืออ่านเข้าคู่กันก็ได้ ถ้าอ่านเข้าคู่กันได้อ่านเข้าคู่กัน มักจะให้หญิงที่มีเสียงไพเราะอ่าน การอ่านหนังสือผูกจะอ่านตั้งแต่วันตั้งศพเป็นการอ่านเพื่อความสนุกสนาน ให้ผู้ที่มาช่วยงานฟังและเพื่อให้เจ้าภาพคลายจากความเศร้าโศก นิยมอ่านเฉพาะตอนกลางคืน ผู้คนในงานจะรวมกลุ่มกันอ่านหนังสือผูก ใครชอบฟังเรื่องอะไรก็ไปเข้ากลุ่มนั้น การอ่านหนังสือผูกเป็นการเผยแพร่เรื่องราวทางวรรณคดีให้แพร่หลาย คนที่อ่านหนังสือไม่ออกสามารถฟังรู้เรื่อง และจดจำวรรณคดีเรื่องที่ชอบไว้สืบถึงลูกหลาน ส่วนการสวดสรภัญญ์ เป็นการอ่านหนังสือผูกด้วยท่วงทำนองการสวดมนต์นิยมอ่านเวลาเข้าพรรษา เรื่องที่ใช้สวดส่วนมากจะเป็นนิทานชาดก หรือเป็นคติธรรมประการใดประการหนึ่งนำมาเรียบเรียงให้คล้องจองกัน โดยมีจุดมุ่งหมายให้จดจำสาระและคติสอนใจจากนิทาน เมื่อเปรียบเทียบการอ่านหนังสือผูกและการสวดสรภัญญ์ของภาคอีสาน กับประเพณีการสวดอ่านกลอนสวดของภาคกลาง จะเห็นว่า มีลักษณะเหมือนกันหลายประการ กล่าวคือ ประการแรก การอ่านหนังสือผูกและการสวดสรภัญญ์ เป็นประเพณีการอ่านวรรณกรรมเช่นเดียวกับประเพณีสวดอ่านกลอนสวด เนื้อเรื่องที่นิยมนำมาอ่านก็เป็นเรื่องชาดก คติธรรม และนิทานต่าง ๆ รวมทั้งเรื่องประโลมโลกเหมือนกัน ประการที่สอง วิธีการอ่านเป็นการอ่านที่มีท่วงทำนองเหมือนสวดมนต์ทำให้ผู้ฟังเพลิดเพลินจากเสียงสวดเหมือนกัน มีข้อที่แตกต่างกันอยู่บ้าง คือ โอกาสในการอ่าน ประเพณีสวดอ่านของภาคกลางนิยมอ่านในยามว่าง เช่น ตอนไปฟังธรรมที่วัด เมื่อว่างจากการฟังธรรมก็สวดอ่านหนังสือต่าง การสวดอ่านในงานศพนิยมแต่เรื่องพระมาลัยเท่านั้น ส่วนการอ่านของภาคอีสานอ่านในงานศพหรือเวลาว่าง ซึ่งอาจอ่านตามบ้านในตอนเย็นก็ได้ ส่วนด้านลักษณะคำประพันธ์ ในภาคกลางนิยมกาพย์ ส่วนในภาคอีสานมีลักษณะคำประพันธ์เฉพาะท้องถิ่น คำว่า กลอนสวดในภาคอีสาน หมายถึง กลอนอ่านหรือกลอนเทศน์ คำประพันธ์ชนิดนี้ใช้แต่งวรรณกรรมเรื่องยาวสำหรับเทศน์หรือสวดอ่าน

เนื้อเรื่องของวรรณกรรมที่ใช้กลอนสวดคำเนินเรื่องมักให้ทั้งคติเตือนใจและความบันเทิง เช่น เรื่องขุนช้างขุนแผน กาลเกศ สังข์ศิลป์ชัย เป็นต้น ลักษณะของกลอนสวด กลอนอ่าน หรือกลอนเทศน์ของภาคอีสานแตกต่างไปจากคำกาพย์ของภาคกลาง (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2547, หน้า 9-11)

1.4 ประเพณีการสวดอ่านของภาคใต้ ทางภาคใต้มีประเพณีหรือธรรมเนียมการอ่านหนังสือสวดคล้ายกับการสวดของภาคกลาง กล่าวคือ ชาวบ้านชาวเมืองทั่ว ๆ ไปชอบฟังนิทานโดยจะมี “คนสวดหนังสือ” หรืออ่านหนังสือสวดให้ฟังกันทุกครัวเรือนโดยเฉพาะในช่วงสิ้นหนันา ชาวบ้านที่ไม่รู้หนังสือจะสามารถจดจำเรื่องราวหรือคำกลอนที่ไพเราะหรือประทับใจจากหนังสือสวดได้ การสวดหนังสือตามครัวเรือนต่าง ๆ หากมีผู้ร่วมฟังมาก เจ้าเรือนนั้นก็มักทำอาหารเลี้ยงคนที่ไปร่วมฟังด้วย ธรรมเนียมการอ่านวรรณกรรมของทางภาคกลางและภาคใต้ เรียกว่า “สวด” เหมือนกัน ทั้งเรื่องที่อ่านและโอกาสที่อ่านก็คล้ายคลึงกันมาก วรรณกรรมซึ่งเป็นที่ยินยอมอ่านในภาคใต้มีอยู่ในภาคกลางด้วย จากการสำรวจต้นฉบับกลอนสวดที่มีอยู่ในแผนกเอกสารโบราณของหอสมุดแห่งชาติพบว่า เรื่องที่เอ่ยชื่อว่ามีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติและมีอยู่หลายสำนวน กลอนสวดของภาคกลางจึงเหมือนกับหนังสือของภาคใต้ ทั้งในด้านเนื้อเรื่องและลักษณะคำประพันธ์ (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2547, หน้า 12)

ด้านลักษณะคำประพันธ์กลอนสวดของภาคกลางจะแต่งด้วยกาพย์ทั้ง 3 ชนิด สลับกันไปเรียกได้ว่า เป็นวรรณกรรมคำกาพย์ ส่วนของภาคใต้ กาพย์ก็เป็นคำประพันธ์ที่นิยมมากที่สุด วรรณกรรมประเภทนิทานเกี่ยวกับศาสนาและนิทานประโลมโลกของภาคใต้ เป็นร้อยกรอง 189 เรื่อง ในจำนวนนั้นใช้กาพย์แต่งถึง 160 เรื่อง (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2547, หน้า 12) ในด้านเนื้อเรื่อง หลายเรื่องมีอยู่ทั้งในกลอนสวดของภาคกลางและภาคใต้ ความสัมพันธ์ระหว่างกลอนสวดของภาคกลางกับภาคใต้จึงมีอยู่แน่นอน และควรจะศึกษาเปรียบเทียบรายละเอียดเป็นเรื่อง ๆ ไปให้ได้ ข้อสรุปที่แจ่มชัด แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองภาคใต้น่าจะมีผลต่ออวสานวรรณกรรมไม่มากนักน้อย นอกจากนี้ประเพณีการสวดอ่านของภาคใต้ก็อีกประเพณีหนึ่ง สันนิษฐานได้ว่า เป็นตัวอย่างของผลจากความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ด้วย ประเพณีนี้ คือ ประเพณีการสวดคำ

ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ กล่าวถึงการสวดคำนั้นว่า สวดคำ เป็นประเพณีท้องถิ่นของจังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นการ “สวดหนังสือ” (อ่านทำนองเสนาะ) ประเภทนิทานต่าง ๆ ในวันพระ ในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ที่เรียกว่า พระเพณีนี้ว่าสวดคำก็เพราะการสวดกระทำที่ “พระค่าน” (พระพุทธรูปปั้นที่ประดิษฐานอยู่ที่ระเบียงในวิหารครอบพระบรมธาตุ) ประเพณีการสวดคำน่าจะเกิดขึ้นจากการที่ชาวบ้านชาวเมืองไปนั่งรอพระฟังเทศน์ที่พระระเบียงก่อนที่พระจะไปถึง นั่งกันเฉย ๆ คงจะเบื่อก็จึงคิดหาเรื่องราวมาเล่าสู่กันฟัง ในที่สุดก็คิดว่า ควรจะ

หาหนังสือนิทานพื้นบ้านพื้นเมืองมาสวดฟังกัน เพราะเป็นสิ่งที่คนส่วนใหญ่สนใจ กิจกรรมนี้คงได้รับความนิยมจึงเกิดเป็นประเพณีสวดด้านขึ้นมา การสวดด้านเริ่มขึ้นเมื่อทุกคนพร้อมกันที่พระระเบียงในวันพระ เพื่อฟังเทศน์ และในขณะที่รอพระอยู่นั้นก็มีการสวดด้าน ก่อนการสวดด้านมีวิธีการทำนองเดียวกับการสวดโอ้เอื้อวิหารรายในวัดศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร แต่ต่างกันตรงเรื่องที่ใช้สวดหลายเรื่อง คนสวดก็เป็นคนที่สวดหนังสือเก่ง ๆ และสวดหนังสือดี ๆ เป็นที่นิยมชมชอบของที่ประชุม หนังสือที่เลือกมามากเป็นหนังสือประเภทนิทาน ทั้งชาดกและนิทานทั่วไป เช่น เรื่องสุบิน วันการ ทินวงศ์ สีเสภา กระต่ายทอง พระรถเสน เสือโค เป็นต้น ผู้สวดด้านจะต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถในการสวดอย่างดี กล่าวคือ ต้องรู้จักเน้นเสียง เล่นลูกคอ และออกทำประกอบในตอนที่สำคัญ เช่น การใช้สีหน้า การโยกตัว บางครั้งคนสวดเป็นนักเทศน์ นักแหล่ หมอทำขวัญนาค นักเล่นมอญ นายหนังตะลุง โนรา หรือเพลงบอก ผู้สวดด้านเมื่อสวดจบจะได้เงินรางวัล หรือได้รับเลี้ยงข้าวปลาอาหาร เนื่องจากการสวดด้านจัดขึ้นในทุกด้านของพระระเบียง ผู้สวดจึงต้องใช้ความสามารถในการสวดแข่งขันกัน ถ้าสวดไม่เป็นที่พอใจของผู้ฟัง ผู้ฟังก็จะทยอยไปด้านอื่น เมื่อสวดจบพระที่เทศน์จะมาถึงก็ฟังเทศน์ต่อไป การสวดด้านในสมัยหลัง ๆ เปลี่ยนแปลงจากเดิมไปบ้าง คือ มีการสวดทั้งในพระด้าน และวิหารทับเกษตร เรื่องที่ใช้สวดนอกจากหนังสือบุคโบราณแล้ว ยังมีหนังสือจากโรงพิมพ์ด้วย เช่น รามเกียรติ์ พระอภัยมณี สุวรรณศิลป์ สังข์ทอง ฯลฯ ส่วนมากเป็นหนังสือที่พิมพ์จากโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ วัดเกาะ กรุงเทพมหานคร การสวดด้านเริ่มเสื่อมความนิยมลงเรื่อย ๆ จนปัจจุบันประเพณีนี้ได้เลิกไปอย่างสิ้นเชิง (เปรมจิต ชนวงษ์, 2538, หน้า 78)

กล่าวได้ว่า ประเพณีสวดด้านเป็นประเพณีที่น่าสนใจหลายประการ ประการแรก คือ เป็นประเพณีการสวดอ่านของภาคใต้ซึ่งมีลักษณะคล้ายการสวดโอ้เอื้อวิหารราย ประการที่สอง ประเพณีสวดด้านน่าจะเป็นหลักสำคัญ ซึ่งแสดงร่องรอยของประเพณีการสวดอ่านของภาคกลาง ประการที่สาม ประเพณีการสวดด้านมีเฉพาะในเมืองนครศรีธรรมราชเท่านั้น ไม่มีในท้องถิ่นอื่น ๆ ของภาคใต้ จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์นักวิชาการท้องถิ่นภาคใต้เกี่ยวกับประเพณีการสวด และการสวดด้าน ได้ข้อสรุปว่า ปัจจุบันการสวดด้านในภาคใต้ไม่ได้จัดขึ้นเป็นประเพณีทุกปีแล้ว แต่จะจัดขึ้นเฉพาะโอกาสที่มีวัตถุประสงค์เพื่อสืบสานวัฒนธรรมเท่านั้น เนื่องจากพระสงฆ์ที่มีความสามารถในการสวดด้านมีจำนวนน้อย และคนสมัยใหม่คุ้นเคยกับการสวดเทศน์ภาษาบาลี โดยใช้คัมภีร์เทศน์ที่อิงจากพระไตรปิฎก ทั้งภาษาและทำนองการสวดก็ใกล้เคียงกับการสวดในภาคกลาง ในบางครั้งยังมีการนิมนต์พระสงฆ์ที่ชำนาญการสวดเทศน์มาจากภาคกลาง ทำให้การสวดด้านที่มีค่าใช้จ่ายและองค์ประกอบปลีกย่อยในการจัดสวดหลายประการ ตลอดจนการเทศน์จากหนังสือบุคโบราณของภาคใต้อายุสั้น ๆ เลือนหายไปจากท้องถิ่นอย่างน่า

เสียดาย (ชัยวุฒิ พิชะกุล, สัมภาษณ์, 30 พฤษภาคม 2557) และจากการสัมภาษณ์ไวยาวัจกร ที่มี ภูมิรู้ความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับประเพณี และพิธีกรรมทางพุทธศาสนาในจังหวัดสงขลา ได้ข้อมูล เกี่ยวกับการสวดเทศน์ในท้องถิ่นภาคใต้ในปัจจุบันว่า “การสวด คือ หมายความว่า การทำบุญซึ่ง เริ่มต้นด้วยการนิมนต์พระ เมื่อพระมาถึงก็เอาเครื่องดื่มมาถวาย พักผ่อนพอสมควรแล้วจึงนิมนต์ ท่านไปสู่อาสระสงฆ์ ส่วนเรื่องโต๊ะหมู่บูชาจัดไว้ให้เรียบร้อย เริ่มเข้าพิธีทางด้านการทำบุญหรือ วิธีทางสงฆ์หรือพิธีทางพุทธศาสนา เขานิมนต์โย่งหรือทำเทพบุตรและเทพธิดา กราบพระ 3 ครั้ง หัวหน้านักนำบูชาพระรัตนตรัย อะระหังสัมมา... นี่คือการบูชาพระรัตนตรัย (ทางใต้จะมีการสวด นิพานสูตรไหมคะ?) ไม่ค่อยเห็นพระสวด พระมาลัยก็ไม่ได้สวดมานานแล้ว เพราะไม่ค่อยจะมีคน ที่สวดเป็น มันต้องสวดทำนองและมีท่าทางไปด้วย ส่วนนิพานสูตร ลุงอยู่มา 82 ปีแล้วยังไม่เคยได้ ยินคนสวดบทนี้เลย แต่สวดมาลัยเคยได้ยินเมื่อสมัยลุงยังเป็นเด็กวัด (สวดวันสำคัญภาคใต้นิยมสวด อะระหัง?) ส่วนใหญ่ก็สวดบูชาพระรัตนตรัย สวดสรรเสริญพระพุทธรูป พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ แล้วพระก็เทศน์เรื่องราวที่สัมพันธ์กับวันพิเศษต่าง ๆ นั้น ส่วนมหาชาติต่าง ๆ ก็สวดครั้งหนึ่ง ไม่เหมือนสมัยก่อนที่สวดกันแทบทุกวัด ในช่วงเช้าหรือออกพรรษา ก็จะจัดกันประมาณ 2 วัน 2 คืน จนจบ 13 กัณฑ์ และสมัยก่อนมีผู้ฟังเยอะคนเฒ่าคนแก่เมื่อเขาไปวัดก็จะพาลูกหลานไปด้วย แต่มา ปัจจุบันนี้มันน้อยมาก นอกจากว่า สถาบันศึกษา เช่น ราชภัฏจะจัดนิทรรศการ ให้เห็นความสำคัญ ทางด้านพระพุทธศาสนา แต่บางวัดก็จัดแบบหารายได้เข้าวัด อย่างหาเจ้าภาพมาจัดการสวดแล้วหา ผู้ฟังยิ่งมากเท่าไรยิ่งดี แต่ถ้าจะหาที่สวดเริ่มต้นจนจบได้น้อยมาก และส่วนมากจะหาผู้ฟังที่จะนั่ง ฟังจากต้นจนจบได้ยากเช่นกัน สมัยก่อนมีกุสโลบายว่า หากผู้ฟังได้ฟังบทสวดนี้สักกัณฑ์สองกัณฑ์ แล้วจะได้ขึ้นสวรรค์ตามจำนวนบทสวดที่ได้ฟัง เป็นต้น แต่สมัยนี้นักเทศน์ก็หายาก เพราะต้อง เทศน์เป็นทำนอง ต้องมีวิธีเทศน์ที่ไพเราะ บางช่วงต้องมีการปล่อยมุขประกอบเรื่องที่เทศน์ เช่น เรื่องชูชก เป็นต้น ต้องเข้าถึงตัวละครที่บางทีผู้ฟังมาฟังแล้วก็ไม่ได้ตั้งใจฟัง ประกอบกับการที่ไม่มีคน ชักจูงผู้ฟังให้มากขึ้น รวมไปถึงการที่พระขาดแคลนผู้เชี่ยวชาญในการสอนการขับร้อง จึงทำให้ ประเพณีนี้ไม่ได้รับการฟื้นฟูเท่าที่ควร” (อุทัย มาลาภรณ์, สัมภาษณ์, 29 พฤษภาคม 2557) จาก ข้อมูลสัมภาษณ์จะเห็นได้ว่า ประเพณีการสวด หรือการเทศน์ของภาคใต้ในปัจจุบันได้รับอิทธิพล จากการสวดเทศน์ภาคกลางอย่างชัดเจน

เมื่อเปรียบเทียบประเพณีการสวดอ่านของภาคกลางกับของภาคใต้ พบว่า มีลักษณะ คล้ายคลึงกันอย่างน่าสนใจ และการศึกษาประเพณีการอ่านของภาคใต้ ยังให้ร่องรอยของประเพณี การสวดอ่านของภาคกลางอีกด้วย เมื่อพิจารณาจากด้านประวัติศาสตร์ประกอบจึงมีความเป็นไปได้ ที่ประเพณีการสวดด้านอาจเป็นประเพณีที่ได้รับอิทธิพลไปจากส่วนกลาง โดยผ่านไปทางเจ้าเมือง นครศรีธรรมราช ซึ่งแต่งตั้งไปจากเมืองหลวง สิ่งสนับสนุนอีกอย่างหนึ่ง คือ ประเพณีสวดด้านมี

เฉพาะในวัดพระศรีมหาธาตุไม่มีในวัดอื่น และท้องถิ่นอื่นเช่นเดียวกับการสวดโอะอิวัหารายในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีเฉพาะในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีการอ่านในภาคกลางและภาคใต้ รวมไปถึงความนิยมวรรณกรรมคำกาพย์ในภาคใต้ซึ่งเหมือนกับกลอนสวดของภาคกลาง ซึ่งนิยมแต่งด้วยกาพย์เช่นกัน

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีการอ่านในภาคต่าง ๆ ประเพณีการอ่านของภาคกลางและภาคใต้มีลักษณะคล้ายกันเป็นอย่างมาก ทั้งวิธีการอ่านและวรรณกรรมที่นิยมอ่าน อาจเป็นไปได้ที่ประเพณีการอ่านและวรรณกรรมบันเทิงคดีของชาวบ้านในทั่วทุกภาคของไทย มีความสัมพันธ์กันในแง่ของการแพร่กระจายของนิทาน วิธีการอ่านหรือสวดกลอนสวด เป็นการ “อ่านด้วยหู” และมีท่วงทำนองเสนาะเหมือนกันทุกภาค

นอกจากการสวดด้านแล้ว ทางภาคใต้ยังมีประเพณีการสวดพระมาลัย ซึ่งมีลักษณะเหมือนประเพณีการสวดพระมาลัยของภาคกลางและภาคเหนือ จุดมุ่งหมายของการสวดพระมาลัยในภาคใต้ เพื่อร่วมกันชุมนุมอยู่เฝ้าศพ หนังสือพระมาลัยที่ใช้สวดเป็นคำกาพย์เหมือนกัน การสวดในระยะหลังเพิ่มบรรยายกาพย์ให้สนุกสนานทั้งผู้สวดและผู้ฟัง เพื่อมิให้ผู้ที่มาร่วมงานศพเกิดความโศกเศร้าจนเกินไปนัก

มนุษย์ได้รับผลประโยชน์จากอิทธิพลของศาสนาในด้านต่าง ๆ ศาสนาช่วยจิตใจ ทำให้มนุษย์มีความมั่นคงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความสงบ สบายใจ รากฐานของสังคมไทยโบราณสร้างขึ้นจากวัด (นงเยาว์ ชาญณรงค์, 2545, หน้า 209) ประเพณีการสวดอ่านของไทย เป็นประเพณีที่เกิดจากความเชื่อและความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา ทั้งยังเป็นประเพณีที่สะท้อนให้เห็นว่าคนไทยมีการส่งเสริมและอบรมให้คนในสังคม ยึดถือคุณธรรมและสิ่งที่ดีงามสืบต่อกันมาเป็นจารีตประเพณีของสังคม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเจริญด้านวัฒนธรรมของไทย กล่าวได้ว่า การมีอยู่และสืบทอดของประเพณีการสวดอ่าน เป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยยืนยันว่า ชาวไทยเป็นชนชาติที่มีขนบธรรมเนียมประเพณี มีการวางแผนจัดระเบียบสังคมและความประพฤติของคนในชาติ ผ่านความเชื่อทางพุทธศาสนา โดยอาศัยประเพณีและกุศโลบายทางศาสนา มาเป็นเครื่องมือในการหลอมรวมความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชาติมาช้านาน